

στὸν αἰῶνα ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ως αἰσθησιαρχικὸς ὑπὸ τοῦ Mach, ως φιλοσοφία τοῦ ἔμμονου ὑπὸ τοῦ Schuppe, ως «θεμελιώδης ἐπιστήμη» ὑπὸ τοῦ Rehmke, ως πλασματοκρατία ὑπὸ τοῦ Vaihinger, ως ιστορικὴ σχετικοκρατία ὑπὸ τοῦ M. Weber. Βαρὺ πλῆγμα κατὰ τοῦ θετικισμοῦ καθόλου σημαίνουν αἱ ἀνακαλύψεις τῆς νεωτέρας φυσικῆς, αἱ δποῖαι διέλυσαν τὰ γνωσιολογικὰ κατασκευάσματα τοῦ Mach καὶ συνέβαλαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς κριτικῆς πραγματοκρατίας, ἡ δποῖα ἐκπροσωπεῖ ἐπαγωγικὴν μεταφυσικήν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς δτὶ ἐσημειώθη ἀναβίωσις τοῦ θετικισμοῦ ὑπὸ νέαν μορφὴν διὰ τοῦ λεγομένου «κύκλου τῆς Βιέννης» ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν Schlick, Reichenbach, Carnap κ. ἄ., τὸν δποῖον διακρίνει ὁξὺς ἀγῶν κατὰ τῆς μεταφυσικῆς καὶ προσπάθεια πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπ' αὐτήν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι πλέον ὁ δρμητικὸς ποταμός, ὁ δποῖος παρέσυρε τὰ πάντα, δπως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰώνος. Ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς ρύακα, ὁ δποῖος κυλᾷ τὰ ἀβαθῆ του ὕδατα παρὰ τὸν ἴσχυρὸν ροῦν τῶν μεταφυσικῶν κατευθύνσεων τῶν χρόνων μας.

5. ΑΝΤΙΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑΙ ΡΟΠΑΙ

‘Ο θετικισμὸς εἶναι κατ’ ἀρχὴν ἔχθρὸς πάσης μεταφυσικῆς. Τὸ πόθεν καὶ ποῦ, τὸ διατί καὶ πρὸς ποῖον σκοπὸν ἔξιβελίζονται ὑπ’ αὐτοῦ ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ πνεύματος. Οὕτω ἔξαφανίζεται καὶ ἡ φιλοσοφία ως μεταφυσικὴ καὶ κοσμοθεωρία ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐπιστήμης. ‘Ο, τι ὑπολείπεται ἔξ αὐτῆς εἶναι γνωσιολογία καὶ λογική, μεθοδολογία καὶ ψυχολογία, δηλαδὴ μόνον δτὶ μετέχει τῆς ἀκριβοῦς ἐπιστήμης, συμφώνως πρὸς τὸ ἀντιμεταφυσικὸν πνεῦμα τῶν χρόνων τούτων. Ἀπὸ ἀνάλογον ἀντιμεταφυσικὴν διάθεσιν διαπνέεται καὶ ὁ Νεοκαντιανισμός, τούλαχιστον ἔκεινοι οἱ ἐκπρόσωποι αὐτοῦ, οἱ δποῖοι, πιστοὶ εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Καντίου, θεωροῦν ἀδύνατον ως ἐπιστήμην πᾶσαν μεταφυσικὴν καὶ συμφωνοῦν πρὸς τὸν θετικιστὰς ως πρὸς τὸ ἔργον καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας. ‘Ο νεοκαντιανισμός, ὁ δποῖος

έγεννήθη κατ' ἀντίδρασιν πρὸς τὸν ύλισμὸν τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος, ὡς ἔργον τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ τὴν ἔρευναν καὶ διασάφησιν τῶν προϋποθέσεων, ἐκ τῶν ὅποιων παράγονται καὶ ὑπὸ τῶν ὅποιων διέπονται αἱ καθ' ἔκαστον ἐπιστῆμαι, καὶ εἶναι θεωρητικὸς ἢ γνωσιολογικὸς ἴδεαλισμός. Οὕτω ἡ λογικὴ τῆς καθαρᾶς γνώσεως ἀποστολὴν ἔχει τὸν καθορισμὸν τῶν ὅρων τῆς ἀκριβοῦς μαθηματικῆς καὶ φυσικῆς. Ἡ ἡθικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ὅρων τῆς καθαρᾶς ἡθικῆς βουλήσεως. Ἐκείνη στηρίζεται ἐπὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, αὕτη δέον νὰ χρησιμοποιῇ ὡς πρότυπον τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου, θεμελιουμένη ἐπ' αὐτοῦ ὡς ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως. Τέλος ἡ θρησκεία εἶναι τοιαύτη μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι ἡθική. Ἡ ἔξελιξις τῆς κατατείνει εἰς τὴν τελειωτικὴν διάλυσιν τῆς εἰς ἡθικήν. Τοῦτο τὸ περιεχόμενον ἐνέβαλεν εἰς τὸν νεοκαντιανισμὸν δὲ ἴδρυτὴς τῆς σχολῆς τοῦ Marburg H. Cohen. Εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην τὸν ἡκολούθησεν ἐπὶ μακρὸν δὲ μαθητής του P. Natorp. Ἀλλ' ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὸν ὅποιον εἶχεν ἀνακαλύψει κατ' ἀρχὰς πρόδρομον τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας, ὠδήγησε βαθμηδὸν αὐτὸν πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Οὕτω εὑρίσκει τὴν ὁδὸν ἀπὸ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ἕως ὃτου ἔφθασεν εἰς τὴν βίωσιν τοῦ πλούτου τῆς ζωῆς, εἰς τῆς ὅποιας τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενον ἀδυνατεῖ νὰ ἔξαρκέσῃ ἡ συστηματικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν προϋποθέσεών των, ὡς θέλει ἡ κριτικὴ φιλοσοφία. Ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς του ἔξελιξεως ἐκπροσωπεῖ καὶ αὐτὸς κατὰ χαρακτηριστικὸν τρόπον τὴν θετικιστικὴν καὶ ἀντιμεταφυσικὴν ροπὴν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος. Διὰ τοῦτο, ὅπως θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλαχοῦ, διαλύει τὴν θρησκείαν, ἐκδεχόμενος αὐτὴν ὡς συνισταμένην εἰς τὴν ἀπεραντοσύνην τοῦ συναισθήματος καὶ ἀρνούμενος εἰς αὐτὴν τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων πεδίων τοῦ πνευματικοῦ βίου, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἡθικῆς. Οὕτω συνθλίβει αὐτὴν ἐντὸς «τῶν ὅρων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ».

Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὅποιας ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ νεοκαντιανισμοῦ,

τοῦ ὅποιου ἡ ἀκμὴ συνεχίζεται καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, προσέφερεν πρὸς ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν ἴδιοτυπίαν καὶ τὴν ἴδιονομίαν τοῦ πνευματικοῦ βίου καθόλου καὶ τῶν καθ' ἔκαστον μορφῶν αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα ὅμως παραμένει γεγονός, ὅτι ὁ νεοκαντιανισμὸς οὗτος εἶναι ἀντιμεταφυσικός, ὅπως ἀκριβῶς ὁ θετικισμός. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν διὸ αὐτὸν ὅτι ὁ πρῶτος ἥδη πρὸ τοῦ Liebmanni ὑψώσας τὴν σημαίαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Κάντιον, ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς «Ἰστορίας τοῦ Θλισμοῦ» Fr. Lange, ἔθεωρει τὰ ἀντικείμενα τῆς πίστεως καὶ τὰς συλλήψεις τῆς μεταφυσικῆς ποίησιν, ἀποκύηματα φαντασίας, ἀποσκοποῦντα ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ὁ νεοκαντιανισμὸς τῆς σχολῆς τοῦ Marburg τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιμεταφυσικῶν ροπῶν τοῦ ιστορικοῦ τούτου τῆς θλιστικῆς κοσμοθεωρίας. Ὁ Cohen πρὸ πάντων ἔξαίρει ἀποκλειστικῶς τὰ γνωσιολογικὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, ἔξοβελίζων ἐξ αὐτῆς πᾶν μεταφυσικὸν κατάλοιπον. Τὸ πρᾶγμα καθ' αὐτὸν ἔρμηνεύει ως ἀρνητικὴν ἀπλῶς ἔννοιαν, ἡ δποία δέον νὰ ἀποβληθῇ ἀπὸ τὸ σύστημα. Οὕτω ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ Liebmann, ὁ δποῖος ἔπεζήτει μετὰ τοῦ Volkelt τὴν συγκρότησιν κριτικῆς μεταφυσικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν τοῦ Καντίου. Ἄλλὰ κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ἐμφανίζει ὁ νεοκαντιανισμὸς ἔξέλιξιν, ἡ δποία προσεγγίζει αὐτὸν πρὸς τὰ μετὰ τὸν Κάντιον ἀναφανέντα ἰδεαλιστικὰ συστήματα, ως μέλλομεν νὰ ἴδωμεν ἀλλαχοῦ, ἵδια πρὸς τὸν Fries καὶ τὸν "Ἐγελον".

* * *

Τὸν σκεπτικισμὸν τῆς θετικοφροσύνης ως πρὸς τὴν γνωστικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ως πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν μεταφυσικῶν συλλήψεων συμμερίζεται καὶ ὁ πραγματισμός, ὁ δποῖος ἀναφαίνεται ἥδη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ εἶναι νοητὸς μόνον ἐκ τῶν προύποθέσεων αὐτῆς. Ἡ γνωσιολογικὴ αὕτη ροπή, ἡ δποία συνδέεται πρὸ πάντων πρὸς τὸ ὄνομα

τοῦ Ἀμερικανοῦ James καὶ τῆς ὄποιας ἡ ἀκμὴ συμπίπτει πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ἀφορμᾶται ἀπὸ βιολογικῶν προύποθέσεων, οἵας ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Nietzsche καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς καθόλου, καὶ διακρίνεται διὰ τὴν ἀντινοησιαρχικήν του κατεύθυνσιν. Κυρίως εἶναι φιλοσοφία ἐμπειρική καὶ θετικοκρατική. Ἐλλ' ἐνῷ ὁ θετικισμὸς περιορίζεται εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ περιεχομένου τῶν κατ° αἰσθησιν ἀντιλήψεων, ἐπιζητεῖ ὁ πραγματισμὸς νὰ δημιουργήσῃ ἀπὸ τὸ ύλικὸν τῆς πραγματικότητος κόσμον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ συναισθημα καὶ εἰς τὴν βούλησιν. Ἡ διδασκαλία τοῦ πραγματισμοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς ἔξελιξεως ὡς διδάσκει αὐτὴν διαρθρινισμός. Ὡς διεμορφώθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλοσαξώνων συγκρούεται πρὸς πᾶσαν περὶ ἀληθείας ἔννοιαν. Ἐληθὲς εἶναι κατ° αὐτὸν ὅ,τι προάγει τὴν ζωήν. Ὁθεν ἡ ἔννοια τῆς ἀληθείας ταυτίζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὠφελίμου. Μέχρι τοιούτου παραβόλου Ισχυρισμοῦ δὲν προχωρεῖ ὁ Nietzsche, ὁ διποῖος προσεγγίζει κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ βίου του πρὸς τὸν πραγματισμὸν καὶ ἔχαιρε ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν αὔξησιν τοῦ συναισθήματος τῆς δυνάμεως. Διότι ὅ,τι προάγει τὴν ζωὴν κατ° αὐτὸν δύναται μὲν νὰ εἶναι καὶ ψεύδος, ἀλλὰ παραμένει ὅμως τοιούτο καὶ δὲν μεταβάλλεται εἰς ἀλήθειαν. Δι' αὐτόν, ὅπως καὶ διὰ τὸν Mach, ἡ ἔννοια τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ὠφελίμου τελοῦν εἰς σχέσιν ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην, ἀλλὰ καὶ διακρίνονται αὐστηρῶς ἀπ° ἀλλήλων. Τούναντίον οἱ Ἀμερικανοὶ πραγματισταὶ διαλύουν τὴν λογικὴν εἰς βιολογίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεωτέρας ωφελιμαρχίας καὶ καταντοῦν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ credo quia absurdum, εἰς τὴν διποίαν ὁδηγοῦν ἥδη τὰ αἰτήματα τοῦ πρακτικοῦ λόγου τοῦ Kantίου. Ὁρθόν τι δὲν ἀποκλείεται νὰ περιέχῃ ἡ γνωσιολογία αὗτη τοῦ πραγματισμοῦ. Ἐλλὰ τούτο ἀναφέρεται τὸ πολὺ μόνον εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀξιῶν, οὐδέποτε ὅμως εἰς τὴν ἐμπειρικήν καὶ τὴν λογικὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας. Συγγενής πρὸς τὴν βιολογικὴν κατεύθυνσιν τοῦ πραγματισμοῦ εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ «ὦς ἔάν» τοῦ νεοκαντιανοῦ Vaihinger, ὁ

όποιος δύμας έμβαλλει εἰς αὐτὴν ιδεαλιστικὸν περιεχόμενον, ώς θὰ ἀναπτύξωμεν ἐν τῷ οίκειῷ τόπῳ.

6. Η ΣΧΕΤΙΚΟΚΡΑΤΙΑ

Φυσιοκρατία καὶ θετικισμός, ύλισμὸς καὶ πραγματισμὸς ὁδηγοῦν κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν σχετικοκρατίαν, ἡ ὅποια ἔμφανίζεται καὶ αὐτῇ ώς γνώρισμα τοῦ πνευματικοῦ βίου κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος. ‘Η κατ’ αὐτῆς ἀντίδρασις ἦτο εἴς ἐκ τῶν σκοπῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ. ‘Αλλ’ ἡ ἔξιβλετισις τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν του καὶ ἡ παραμέρισις τοῦ μεταφυσικοῦ ιδεαλισμοῦ δὲν ἦσαν συντελεστικά πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ καθολικοῦ κύρους τῶν γνωστικῶν, αἰσθητικῶν καὶ ἡθικῶν ἀξιῶν, τὸ δόποιον προσεπάθει νὰ καταδείξῃ καὶ κατοχυρώσῃ ὁ νεοκαντιανισμός. Σχετικοκρατίαν καλοῦμεν τὴν θεωρίαν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὅποιαν ἀπόλυτος ἀλήθεια δὲν ὑφίσταται καὶ ἡ ὅποια ἀμφισβητεῖ τὸ καθολικὸν κῦρος ἀξιῶν καὶ κανόνων ἡθικῶν, αἰσθητικῶν καὶ θρησκευτικῶν, πάσης καθόλου κρίσεως, γνωστικῆς καὶ ἀξιολογικῆς. ’Ἐν εἰδικωτέρᾳ ἐννοίᾳ ώς σχετικοκρατίαν χαρακτηρίζουν μόνον τὴν παραλλαγὴν ἐκείνην τοῦ σκεπτικισμοῦ, ἡ ὅποια ἀρνεῖται τὸ δυνατὸν ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ισχυούσης πανταχοῦ, πάντοτε καὶ εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις, δηλαδὴ γνώσεως ἀπροκαταλήπτου καὶ ἀνεξαρτήτου τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν διαφερόντων του. ‘Η γνωσιολογικὴ αὕτη σχετικοκρατία στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδεμίᾳ ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένη ὑποκειμενικῶν στοιχείων καὶ ὅτι ἔξαρταται ἀπὸ ποικίλας ἐσωτερικάς καὶ ἔξωτερικάς συνθήκας. Μία τούτων θεωρεῖται συχνά τὸ ωφέλιμον, ώς δοξάζει λ. χ. ὁ πραγματισμός. Διὰ τοῦτο ισχυρίζεται μεταξὺ ἄλλων ἡ σχετικοκρατία ὅτι ἡ ἀλήθεια κρίσεώς τινος συνισταται εἰς τὴν χρησιμότητα αὐτῆς διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου ἢ κοινωνικοῦ τινὸς συγδλου. ‘Η γνωσιολογικὴ αὕτη ροπὴ ὑφίσταται παλαιόθεν. Οἱ σοφισταὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι δόπαδοι της. ”Ἐπειτα ἐκπροσωποῦν αὐτὴν καὶ οἱ σκεπτικισταὶ ὅλων τῶν αἰώνων. Κατὰ τὸν δέκατον δύμας ἔνατον αἰώνα, προσκτάται ἡ σχετικοκρατία γενικωτέραν

Ισχὺν καὶ ἀπειλεῖ νὰ διασείσῃ καὶ ἀφανίσῃ ὅλον τὸν ἀξιολογικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀποκλειστικῶς καὶ μονομερῶς ἱστορικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἔξηγήσεως τοῦ κόσμου τούτου, διὰ τῆς ψυχολογιαρχίας καὶ τῆς ἱστοριοκρατίας. Καὶ τὰ δύο ταῦτα εἶναι ἀπότοκα κυρίως τοῦ θετικισμοῦ, δὸποῖος παρέχει τὸν τόνον εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος. Ἐφοῦ τὰ δεδομένα εἶναι κατ' αὐτὸν φαινόμενα μόνον ἐντὸς τῆς συνειδήσεως καὶ ἀφοῦ οὐδὲν ἔκτὸς αὐτῆς τυχὸν ὑπάρχον δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν, καθ' ὃ ἀνύπαρκτον δι' ἡμᾶς, ἔπειται ὅτι δὲν ὑπολείπεται εἰς ἡμᾶς εἰ μὴ μόνον ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις. Καὶ ἔπειδὴ ἐξ ἄλλου περιορίζεται ὁ θετικισμὸς ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἐνθάδε, οὐδεμίᾳ ὑφίσταται ἐγγύησις περὶ τῆς ἀληθείας τῶν δεδομένων τῆς συνειδήσεως, ὡς εἶναι καὶ αἱ μεταφυσικαὶ ἰδέαι καὶ τὰ περιεχόμενα τῆς πίστεως. Οὕτω καταντῷ ἀδύνατος ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψευδαισθήσεως. Ἡ ἔρευνα δέον νὰ περιορίζεται λοιπὸν εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς γενέσεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται περὶ τοῦ κύρους ἢ τῆς ἀληθείας των. Οὕτω, ἀσυσχέτιστα πρὸς ἀντικείμενα καὶ ἔξαρτώμενα ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, καταντοῦν σχετικά, εἶναι ἀληθῆ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν ἐποχήν του. Κατ' ἀνάλογον τρόπον θεωρεῖται καὶ πᾶν ἱστορικὸν φαινόμενον, πᾶν γεγονός διὰ τῆς ἱστορίας γεννηθὲν σχετικὸν καὶ ἀνευ κύρους διὰ τὸ ἐκάστοτε παρόν. Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ πεδίον τῆς ἀενάου ροῆς καὶ διὰ τοῦτο πᾶν ἱστορικὸν εἶναι κατ' ἀνάγκην σχετικόν. Ἡ ἱστορία καὶ ἀπόλυτον κύρος τῶν δι' αὐτῆς γεννωμένων ἀξιῶν εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλῶς συνύπαρξις καὶ διαδοχὴ πολιτιστικῶν μορφῶν, αἱ δόποιαι ἔξαρτῶνται ἐκ τῶν συνεχῶς μεταβαλλομένων ἱστορικῶν συνθηκῶν. "Αρα ἡ ζήτησις ὑπεριστορικοῦ περιεχομένου εἶναι κόπος κενός, ματαιοπονία. Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ ἀρκώμεθα καὶ ἐνταθθα εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν περιγραφὴν τῶν φαινομένων καὶ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν ψυχολογικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν αἰτίων αὐτῶν.

γ. ΣΥΝΕΠΕΙΑΙ

Φυσιοκρατία, ύλισμός καὶ μηχανοκρατία, θετικισμός καὶ πραγματισμός, περιφρόνησις τῆς μεταφυσικῆς καὶ σχετικοκρατία εἶναι αἱ ἄρχουσαι ροπαὶ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὸν πνευματικὸν καθόλου βίον. Διατηροῦν ἀναμφισβήτητον τὴν ύπεροχὴν ἐπὶ τοῦ πνεύματος μέχρι τοῦ τέλους περίπου τοῦ αἰῶνος καὶ ἔξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν ἐπίδρασιν καὶ κατὰ τὸν εἰκοστόν. Αἱ συνέπειαι τῶν ύπηρξαν ὅδυνηραι διὰ τὸν μεταφυσικὸν ἴδεαλισμὸν γενικῶς καὶ διὰ τὴν θρησκείαν ἴδιαιτέρως, διὰ τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, διὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ προβλήματος τῆς ύπάρξεως. Ἡ φυσιοκρατία καὶ ὁ θετικισμὸς κατήργησαν τὸ ἀντικείμενον τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν ἡθικὴν τάξιν τοῦ σύμπαντος, τὴν ψύστην ἀξίαν καὶ τὸ ἔσχατον νόημα τῆς ζωῆς. Τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον ἐπειράθησαν νὰ παραστήσουν ως υποκειμενικὰς ψυχικὰς καταστάσεις, ως μορφὴν ἀπλῶς τῆς συνειδήσεως, ως φαινόμενον ἀπλῶς τῆς ζωῆς, ως εἶναι λ. χ. ἡ τέχνη. Τοιουτοτρόπως ἀφήρεσαν πᾶν ἔχνος ύπεραισθητοῦ ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ ἐκήρυξαν κατ' ἀκολουθίαν τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας σχετικὰς, μυθολογικῆς φαντασίας ἀποκυήματα, ψευδαισθήσεις. Ὡς τοιαύτας προσεπάθησεν ἡδη πρότερον νὰ καταδείξῃ αὐτὰς ἡ ψευδαισθήση Feuerbach καὶ ἡ ὅποια ἔξικνεῖται εἰς τὴν ψύστην αὐτῆς ἀκμὴν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διὰ τὸ πρόσφορον τοῦ πνευματικοῦ ἔδαφους. Φαντασιοδοξία εἶναι ἡ θεωρία, κατὰ τὴν ὅποιαν αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις, ἡ ἴδεα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνταποδόσεως εἶναι ψευδαισθήσεις. Ἡ θεωρία αὕτη ἀνήκει εἰς παλαιότατον τύπον κοσμοθεωρίας, τὴν ὅποιαν ἀπαντῶμεν ἡδη εἰς τὰς Ἰνδίας. Ἐν εὔρυτέρᾳ σημασίᾳ νοούμενη ἐκδέχεται ως ψευδαισθησιν, ως ἀπάτην σύνολον τὸν κόσμον τῶν βιωμάτων καὶ τῆς γνώσεως. Εἰς τὴν Δύσιν ἀφορμὴν πρὸς ἀναβίωσιν αὐτῆς παρέχει ὁ γνωσιολογικὸς ἴδεαλισμός, ἔνεκα τῶν ψυχολογιαρχικῶν καὶ φαινομενοκρατικῶν

συνεπειῶν, εἰς τὰς ὅποιας δδηγεῖται. Ἐκ τῆς ψυχολογιαρχίας ταύτης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν, ἔγεννήθη ἡ νεωτέρα ψευδαιστιαρχία. Αὕτη ἡ ἴσχυρίζεται ὅτι ἡ ὅλη γνῶσις εἶναι ψευδαισθησίς ἢ δέχεται ὅτι ψευδαισθησιακὸν χαρακτῆρα φέρουν μόνον αἱ ἀξίαι καὶ τὰ ἴδαινικά μας. Τῆς πρακτικῆς ταύτης ψευδαισθησιαρχίας ἐπὶ μέρους ροπαὶ εἶναι ἡ ἡθικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ψευδαισθησιαρχία. Ἡ τελευταία αὕτη διδάσκει ὅτι τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχόμενον τῆς θρησκείας, καὶ ἴδιᾳ ὁ Θεός, εἶναι ψευδαισθησίς, γέννημα τῆς ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τρεφομένης φαντασίας. Τῆς θεωρίας ταύτης εἰσηγηταὶ ἔχρημάτισαν οἱ Ἐπικούρειοι, ὁ Ήμερος ἀνενέωσεν αὐτὴν καὶ ὁ Feuerbach ὑπῆρξεν ὁ τελειωτής της. Οἱ μαθητὴς οὗτος τοῦ Ἐγέλου ἔξοβελίζει τὴν ἴδεαν τοῦ ἀπολύτου, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἀφωρούμηθη ὁ διδάσκαλος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν του, καὶ ἀντικαθιστᾷ αὐτὴν διὰ τοῦ ὑποκειμένου, ὡς οἱ σοφισταί. Οἱ ἄνθρωποι εύρισκει ἐντὸς τοῦ στήθους του ὃ, τι ζητεῖ ὑπεράνω ἐαυτοῦ. Μεταθέτει ἐαυτὸν εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦτο διὰ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Οὕτως ἔγεννήθησαν οἱ θεοί. Ἡ θρησκεία λοιπὸν εἶναι ἡ θεοποίησίς τῶν ἴδαινικῶν μας, τῶν πόθων καὶ τῶν αἰτημάτων μας καὶ ἐκπηγάζει ἐκ τῆς δρμῆς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν. Οἱ θεοὶ ἀνταποκρίνονται μολαταῦτα εἰς πραγματικότητα, ἀλλὰ παρερμηνευομένην. Πλήρης ψευδαισθησίς θὰ ἦσαν, ἀν καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἦτο ψευδαισθησίς. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Feuerbach ὁ Χριστιανισμός. Διότι ὁ Θεὸς τῆς θρησκείας ταύτης δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, ἔστω καὶ παρανοημένης. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ζητεῖ κάτι ἐνταῦθα ἐντὸς τῆς φύσεως, ἀλλὰ θέλει νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια αὐτῆς. Τοῦτο δῆμος ἀποτελεῖ ματαιοπονίαν, διότι ἔξω τῆς φύσεως οὐδὲν ὑπάρχει. "Οθεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι πλήρης παραίσθησίς καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ πόθος. Οὕτω ἡ ψευδαισθησιαρχία αὕτη ἐπιχειρεῖ τὸν ἀφανισμὸν τῆς θρησκείας, δρμωμένη ἀπὸ ψυχολογικὴν ἀπλῶς θεώρησιν αὐτῆς, ἡ δόποια διαλύει τὸν θρησκευτικὸν βίον εἰς ὑποκειμενικά, ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ἀρνεῖται εἰς τὴν θρησκείαν μεταφυσικὴν πραγματικότητα καὶ ἀλήθειαν. Ἡ περὶ θρησκείας ἐκδοχὴ αὕτη τοῦ Feuerbach, παραληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Engels, εὑρεγ

εύρυτάτην διάδοσιν μεταξύ τῶν μαζῶν καὶ ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν μέχρι σήμερον τὴν ἐπίσημον περὶ θρησκείας διδασκαλίαν τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ ἔνταξις αὐτῆς εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον εὐχερής, καθ' ὃσον καὶ ὁ ἴστορικὸς λεγόμενος ύλισμὸς τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι κατὰ βάσιν ἔχθρὸς πάσης θρησκείας. Ἐπειδὴ ἐκδέχεται τὸν δλον πνευματικὸν βίον ως ἔξαρτημα ύλικῶν παραγόντων, ἔπειτα δτὶ καὶ αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι, μεταξύ τῶν δποίων καὶ αἱ θρησκευτικαὶ, εἶναι προτίδην οἰκονομικῶν ἀποκλειστικῶν συνθηκῶν. Δὲν ἔξαρτάται τὸ Εἶναι, ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ὑπαρξία ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἀντιστρόφως ἡ συνείδησις καὶ τὰ περιεχόμενά της εἶναι ἔξηρτημένα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πραγματικότητα.

* * *

Ἡ φυσιοκρατία εἶναι τὸ κοινὸν ἔδαφος, ἐκ τοῦ δποίου ἀναφύεται καὶ ἡ ψευδαισθησιαρχία καὶ ὁ ἴστορικὸς ύλισμός. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἔδαφους ἀναπτύσσεται καὶ ὁ ύλισμὸς γενικώτερον, ως ἥδη υπεδηλώθη. Καὶ αὐτὸς κατατείνει εἰς ὅλεθρον τῆς θρησκείας. Μόνον δτὶ, ἐνῷ ἡ ψευδαισθησιαρχία ἀφορμάται πρὸς τοῦτο ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ὁ ἴστορικὸς ύλισμὸς ἐκ τῆς ἴστορίας, ἔκκινεῖ δ μεταφυσικὸς ύλισμὸς ἐκ τῆς φύσεως. Ταυτίζων ὅλην καὶ πνεῦμα καταπολεμεῖ, ίδιᾳ ως μονισμός, τὴν διαρχικὴν κοσμοθεωρίαν, τὸν μεταφυσικὸν ἰδεαλισμόν, καὶ πρὸ πάντων τὴν θρησκείαν. Ἀλλ' ἐνῷ δ Haeckel ἐπιζητεῖ, ως μέλλομεν νὰ ἴδωμεν, υποκατάστατον τῆς θρησκείας εἰς τὴν μυστικιστικὴν λατρείαν τῆς φύσεως, προτιμᾶς ὁ Ostwald, δ δποίος ύλοποιεῖ καὶ αὐτὸς τὸν πνευματικὸν βίον, νὰ τοποθετήσῃ εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς τὴν ἐπιστήμην.

Οὕτω καὶ αἱ τρεῖς αὖται ροπαὶ ἐπιδιώκουν τὸν ἀφανισμὸν τῆς θρησκείας, τὸν ἔξοβελισμὸν ἀπὸ τὸν πνευματικὸν βίον καὶ, ως εἴπομεν, ἀφορμῶνται πρὸς τοῦτο ἢ ἀπὸ τὴν ψυχὴν ἢ ἀπὸ τὴν ἴστορίαν ἢ ἀπὸ τὴν φύσιν. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος ἡσφαλίζετο ἡ θρησκεία διὰ τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἄρνησις αὐτῆς ἀπετέλει μεμο-

νωμένον φαινόμενον. 'Αλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ αὐτοῦ
δ κατ' αὐτῆς πόλεμος προσλαμβάνει καθολικὸν χαρακτήρα.
Θεωρεῖται ώς ύπερνικηθὲν στάδιον τῆς πνευματικῆς ἔξε-
λιξεως, ή δποία δύναται καὶ πρέπει νὰ συνεχισθῇ πλέον
χωρὶς αὐτήν. 'Ο ἄνθρωπος ἀνίσταται ἐναντίον τοῦ Θεοῦ
μὲ πεῖσμα καὶ μῆσος καὶ ἀντιμετωπίζει αὐτὸν ὅπερας ὁ
«Προμηθεὺς» τοῦ Goethe :

Ἐδῶ κάθομαι καὶ πλάθω
ἀνθρώπους κατὰ τὴ δική μου εἰκόνα
Μιὰ γενιά, ποὺ νὰ μοῦ μοιάζῃ,
Νὰ πονᾶ καὶ νὰ κλαίη,
Νὰ χαίρεται καὶ νὰ ἀπολαύῃ,
Καὶ νὰ μὴ σὲ λογαριάζῃ,
"Οπως ἔγω.

Οἱ νέοι ἄνθρωποι, οἱ δποῖοι πλάττονται, δὲν πρέπει
νὰ πιστεύουν παρὰ μόνον εἰς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων
καὶ δὲν πρέπει νὰ ποθοῦν ἢ μὴ τὰ ἐπίγεια ἀγαθά. Αἱ μα-
ζαι δέχονται μὲ ἐνθουσιασμὸν τὸ κήρυγμα περὶ τοῦ παρα-
δείσου τούτου, ἀπὸ τὸν δποῖον πιστεύουν δτὶ κανεὶς ἄγ-
γελος δὲν πρόκειται νὰ τὰς ἐκδιώξῃ. Καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς
τῶν μεγαλοπόλεων ἀντηχεῖ ὁ θλιβερὸς ὕμνος τῆς νέας
πίστεως :

Μόνον τὸ ἔνα κι° ἔνα κάνουν δυὸς εἶναι ἀλήθεια,
δ λωστὸς καὶ τὸ σφυρί, δ τροχὸς κι° δ κύλινδρος,
κι° δλα τἄλλα σαχλαμάρα,
πετάξτε τα στὸν κλίβανο.

Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν οἱ νεοκαντιανοί. Κοινὴν πρὸς
τὰς ροπὰς ταύτας ἔχουν τὴν ἀπόρριψιν τῆς μεταφυσικῆς.
'Αλλ' αἱ πολιτιστικαὶ καὶ αἱ ἀλλαὶ προὔποθέσεις τῆς φι-
λοσοφίας των ἐπιβάλλουν εἰς αὐτοὺς σοβαρωτέραν θεώ-
ρησιν τῆς θρησκείας ώς φαινομένου τῆς συνειδήσεως, καὶ
ώς στοιχείου τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. "Ομως ἡ ἀντι-
μεταφυσικὴ ροπή, ή δποία χαρακτηρίζει τοὺς θιασώτας
τοῦ νεοκαντιανισμοῦ τούτου, ἀναγκάζει αὐτοὺς εἰς παρ-
ερμηνείας τῆς θρησκείας, αἱ δποῖαι δὲν ἀνταποκρίνονται
εἰς τὴν ούσιαν αὐτῆς καὶ ώς ἀποτέλεσμα ἔχουν τὴν κολδ-

βωσιν αύτῆς καὶ τὴν παραφθοράν της. Περὶ τούτου ὅμως θὰ γίνῃ ὁ προσήκων λόγος κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνος. Διότι ἀνεφάνη μὲν ὁ νεοκαντιανισμὸς κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ᾽ ἡ ἀνάπτυξις τῆς περὶ θρησκείας φιλοσοφίας του ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰώνος μας.

* * *

"Ἄς συνοψίσωμεν τώρα δσα μέχρι τοῦτο εἴπομεν, διὰ νὰ περιγράψωμεν ἔπειτα τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποῖαν περιήλθεν ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν διαλυτικὴν ἐπίδρασιν τῶν δυνάμεων ἔκεινων.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ὁγδοῦ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνος παρατηρεῖται ἀναγέννησις τῆς θρησκείας πανταχοῦ, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τὴν Γερμανίαν διὰ τῶν κλασσικῶν ποιητῶν καὶ διὰ τοῦ γερμανικοῦ λεγούμενου ἴδεαλισμοῦ. Εἶναι οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους δημιουργεῖ ὁ Κάντιος χῶρον εἰς τὴν πίστιν διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς γνώσεως καὶ στηρίζει τὴν θρησκείαν διὰ τῶν αἰτημάτων τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον καταδεικνύει τὰ δικαια αὐτῆς ὁ Fries καὶ ὁ Jacobi, ὁ Goethe καὶ ὁ Schiller. Οἱ ρωμαντικοὶ ἀνακαλύπτουν τὸ νόημα αὐτῆς διὰ τῆς διαισθήσεως καὶ ὁ Schleiermacher ἐμπεδώνει τὴν αὐτοτέλειάν της, διαχωρίζων αὐτὴν ἀπὸ τὰς λοιπὰς λειτουργίας τοῦ πνευματικοῦ βίου. Εἰς τὴν Γαλλίαν γράφει ὁ Chateaubriand τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» τὸ ὁποῖον εὑρίσκει μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὰς ψυχάς, εἰς τὴν Ἀγγλίαν μεταγγίζει ὁ Carlyle ἐπιτυχῶς τὸ πνεῦμα τοῦ ἡπειρωτικοῦ ἴδεαλισμοῦ. Καὶ ὁ "Ἐγελος κηρύσσει ἐν δνόματι τῆς μεγαλοπρεποῦς πνευματοκρατικῆς φιλοσοφίας του τὸν χριστιανισμὸν ως τὴν ἀπόλυτον θρησκείαν καὶ κατοχυρώνει τὴν θρησκείαν καθόλου ως πνευματικὸν φαινόμενον δηλωτικὸν νοήματος. Κατακεχωσμέναι πηγαὶ τῆς ψυχῆς ἀναβλύζουν ἐκ νέου καὶ ὁ πόθος πρὸς τὸ ἀπόλυτον προσλαμβάνει εἰς τὰς ἴδεαλιστικὰς αὐτὰς κινήσεις μορφὰς φιλοσοφικὰς ὅμα καὶ θρησκευτικάς.

“Αλλ’ ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ αἰῶνος τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Ή φυσιοκρατία, μία ἀκατάλυτος μορφὴ κοσμοθεωρίας, ὅπως ὁ Ιδεαλισμός, ἔγειρει πείσμονα πάλιν τὴν κεφαλὴν καὶ συγθλίβει τὴν Ιδεαλιστικὴν φιλοσοφίαν. Ή οὐλισμὸς καὶ μηχανοκρατία, ως θετικισμὸς καὶ ἀντιμεταφυσικὴ ροπή, ως φαντασιοδοξία καὶ σχετικοκρατία καταφέρειν βαρύτατα πλήγματα κατὰ πάσης Ιδεαλιστικῆς καὶ θρησκευτικῆς κοσμοθεωρίας. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εύρισκει συναρωγὸν τὴν ἀπαισιοδοξίαν, ἡ δποία, ἀποκτήσασα φιλοσοφικὴν δικαίωσιν διὰ τοῦ Schopenhauer καὶ βραδύτερον διὰ τοῦ Ed. von Hartmann καταλαμβάνει τὸν ἀνθρώπον τῶν χρόνων τούτων. Διὰ τὴν ἀπαισιοδοξίαν ταύτην ἡ ζωὴ οὔτε σκοπὸν οὔτε νόημα ἔχει, στερεῖται ἀξίας καὶ περιεχομένου καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἀξιζεῖτὸν κόπον νὰ τὴν ζῇ ὁ ἄνθρωπος. Υπάρχουν βεβαίως ἔξαιρέσεις, ἄνδρες ἀγωνιζόμενοι πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ πνεύματος, ὅπως ὁ Lotze, ὅπως ὁ Fechner ἐν Γερμανίᾳ, ὁ Fouillée, ὁ Lachelier ἐν Γαλλίᾳ. Ἀλλ’ ἡ φωνὴ τῶν παραμένει φωνὴ βιωντος ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς ψυχῆς τῶν συγχρόνων των. Διότι ἐρημος εἶναι ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀφ’ ἣς στιγμῆς ἡ φιλοσοφία περιωρίσθη εἰς γνωσιολογίαν καὶ λογικὴν καὶ ἀπέφραξε τὸν δρόμον πρὸς τὸ ὑπερασθητόν καὶ ἀφ’ ἣς στιγμῆς ἐκηρύχθη ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θρησκεία προϊόν νοσταλγικῆς φαντασίας. Οὕτω ἡ ἄνθρωπότης ἔγινε, κατὰ τὴν φράσιν συγχρόνου μας φιλοσόφου, πτωχοτέρα κατὰ μίαν μεγάλην ἰδέαν καὶ ἐμακάριζε μάλιστα ἐαυτὴν διὰ τοῦτο. Ο ἄνθρωπος ἔχασε τὸ νόημα, τὸ δποίον ὑψώνει αὐτὸν ὑπεράνω τῆς παροδικότητος καὶ τῆς ἀθλιότητος τοῦ καθ’ ἥμέραν βίου καὶ τὸ δποίον βοηθεῖ αὐτόν, ὅπως διασώσῃ τὴν πνευματικήν του ὑπόστασιν μέσα εἰς τὴν πάλην του πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τὸν ἐαυτόν του. Ἔχασε τὸν καθαγιασμὸν τῆς ὑπάρξεως, τὸν δποίον δημιουργεῖ ἡ συναίσθησις ὅτι εἶναι μέτοχος δύο κόσμων καὶ ἡ δυνατότης, ὅπως ἀραιώνῃ τὰς σκιὰς τοῦ παρόντος διὰ τοῦ φωτὸς ἐνδὲς ἄλλου, αἰωνίου· καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Ἔχασε τὴν ψυχήν του, τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν τὴν ἄρμονίαν του πρὸς τὸ ἀπέραντον. Τῆς ἐρημίας αὐτῆς καὶ τῆς διασπάσεως, τῆς ἀνε-

στιότητος αύτής καὶ τῆς ἀνησυχίας ἔκφρασις καὶ συμβολισμὸς εἶναι, ως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ Nietzsche καὶ ὁ Guyau. ‘Ο πρῶτος προσπαθεῖ νὰ ἀνακουφισθῇ δι’ ὄραματισμῶν, δπως εἶναι ὁ ὑπεράνθρωπος. ‘Ο δεύτερος προσφεύγει εἰς ὑποκατάστατα τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, τὴν δποίαν κατέστησεν ἀδύνατον εἰς αὐτὸν ὁ θετικισμὸς του. Καὶ οἱ δύο ἐνσαρκώνουν, κατὰ διάφορον ὁ καθένας τρόπον, τὴν ἀγωνίαν καὶ τὴν ἐρημίαν, ἀπόρροιαν τοῦ ψυχοραγήματος ἐνὸς στοιχείου τοῦ πνευματικοῦ βίου, τὸ δποῖον εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ψυχικὴν δλοκλήρωσιν καὶ διὰ τὴν ἀποτέλεσιν πλήρους καὶ ὑψηλοῦ ἀνθρωπισμοῦ, διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ ἀνθρώπου.

‘Η ἐρημία αύτὴ καὶ ἀνεστιότης δὲν εἶναι αἱ μόναι συνέπειαι, τὰς δποίας ἔσχον διὰ τὸν ἀνθρωπὸν αἱ δυνάμεις ἔκειναι. ‘Η νέα κοσμοθεωρία, τὴν δποίαν ἐκπροσωποῦν, συνεπήνεγκε κατ’ ἀνάγκην μεθ’ ἐαυτῆς καὶ νέαν περὶ βίου ἀντίληψιν. Διότι «εἰς πᾶν κοσμοείδωλον ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον εἰδῶλον ἀξιῶν». Τὴν ἐποχὴν, περὶ τῆς δποίας πρόκειται, καθορίζουν τρία τινά, αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ οἰκονομία. Εἰς τὸ θεωρητικὸν πεδίον ὠδήγησεν ἡ ὑπερίσχυσις τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως εἰς φυσιοκρατικὴν νοοτροπίαν, ἡ δποία πιστεύει δτι δύναται νὰ περιλάβῃ τὰ πάντα εἰς τὰς ἐννοίας της καὶ τυφλώττει πρὸς τὸ γεγονός, δτι πλὴν τοῦ φυσικοῦ ὑπάρχει καὶ ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος, ὁ δποῖος κέκτηται ἀνεξάρτητον τῆς φύσεως ὑφὴν καὶ δεῖται δλως διαφόρων ἐννοιῶν καὶ μεθόδων πρὸς ἐρμηνείαν του. ‘Η ἐπιστήμη αὕτη τῆς φύσεως ἔξυπηρετεῖ τὴν τεχνικήν, προάγουσα αὐτὴν κατὰ θαυμαστὸν τρόπον. ‘Η τελευταία αὕτη θεοποιεῖται βαθμηδὸν καὶ ὁ ἀνθρωπὸς καταντᾷ νὰ προσδοκᾷ τὴν σωτηρίαν του παρ’ αὐτῆς ἀποκλειστικῶς. Μὲ τὴν σειράν της ἔξυπηρετεῖ καὶ αὐτὴ τὸν οἰκονομικὸν βίον. Μὲ τὴν βοήθειάν της συγκροτεῖται εύρυ καὶ πολύπλοκον σύστημα οἰκονομίας, τὸ δποῖον περιλαμβάνει εἰς τὰ δικτυά του τὴν οἰκουμένην καὶ τὸ δποῖον χαρακτηρίζομεν συνήθως ως κεφαλαιοκρατίαν. Εἰς τὸ γένον τοῦτο πνεῦμα ἀνταποκρίνεται νέος ἀνθρώπινος τύπος, ἀνάλογος πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν, τῆς δποίας ἐκδήλωσις εἶναι αἱ νέαι αὔται δυνάμεις. Εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ

ύλικοῦ, τοῦ ἔξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ἔξωστρεφοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποῖος δουλεύει εἰς τὸ ὄρατὸν καὶ ψηλαφητὸν καὶ ζῆ βίον χωρὶς βάθος, χωρὶς πνεῦμα, χωρὶς θεόν. Τὴν θέσιν τοῦ ἡγεμονικοῦ ἢ τοῦ ἱερατικοῦ ἀνθρώπου τοῦ παρελθόντος, τοῦ δλοκληρωμένου καὶ ἀρμονικοῦ ἀνθρώπου τῶν χρόνων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καταλαμβάνει τώρα ὁ *homo oeconomicus* ἢ ὁ *homo faber*, ὁ ὅποῖος ἐκφυλίζεται τέλος εἰς τὸν *κερδῶν* ἀνθρωπὸν. Ἐλλὰ τοῦτο σημαίνει μείωσιν ἢ *κολόβωσιν* τῶν δριζόντων τοῦ πνεύματος, ὁ ὅποῖος δδηγεῖ εἰς τὴν *συγκρότησιν* μονομερῶν «μύθων», διασάλευσιν τῆς ἡθικῆς τάξεως καὶ καχεξίαν τοῦ πολιτιστικοῦ βίου. Ἡ συνέπεια τοῦ νέου αὐτοῦ ἰδεώδους ἀνθρώπου εἶναι ἡ ὑψώσις τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῶν ὅρμῶν εἰς μόνην πραγματικότητα. Τὸ πνεῦμα θεωρεῖται ὡς νοσηρὸν σύμπτωμα τῆς ζωῆς. Ἔγεννήθη ἐκ τῆς βιολογικῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποῖος σκέπτεται ἐπειδὴ ἔξησθένησαν αἱ ὅρμαι του. Αὐτὸς εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ κηρύγματος τοῦ Nietzsche, τοῦ Weininger, τοῦ Blüher, τοῦ Klages, κορυφούμενον εἰς τὴν μανοκρατορίαν τῆς γενετησίου ὅρμῆς ὑπὸ τοῦ Freud καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Μὲ ιεροπρεπῆ εὐλάβειαν ἀρχίζει ἡ θεραπεία τοῦ σώματος, ὁ Διόνυσος ἡγεῖται τοῦ σατυρικοῦ χοροῦ, οἱ ρυθμοὶ τῆς μουσικῆς τῶν Νέγρων μεταθέτουν εἰς ἔκστασιν, ἡ πάνδημος Ἀφροδίτη ἐκδιώκει πανταχόθεν τὴν οὐρανίαν. Πανταχοῦ κυριαρχεῖ ἡ ὅρμη. Ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ ψυχικοῦ πολιτισμοῦ ἐγείρονται ναοὶ εἰς τὴν Ἱσιν καὶ τὴν Ἀστάρτην, τὰς προστάτιδας τῶν ὀργίων χθονίας θεάς. Καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα ἀντηχεῖ ὁ ὕμνος τῆς πίστεως εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὸ σῶμα, ὁ ὕμνος τοῦ ὑψώμοι πέρα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. «Ἡ Εύρωπη —γράφει ὁ Ortega y Gasset— δὲν πιστεύει πλέον εἰς ἡθικούς κανόνας. Τὸ κέντρον τῆς ζωῆς τοῦ μαζικοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἡ ἀξιωσίας νὰ ζῇ χωρὶς ὑποχρεώσεις». Τοὺς βαθυστοχάστους μύθους τοῦ παρελθόντος, γεννήματα τῆς νοσταλγίας τῆς ἀνθρωπότητος, διαδέχονται τώρα οἱ βάναυσοι μῦθοι τοῦ χρήματος, τῆς εὔμαρείας, τῆς ταχύτητος ἢ οἱ ἀγροτικοὶ μῦθοι τῆς φυλῆς, τῆς προόδου, τῶν δυναστικῶν φύσεων. Μόνον δι' αὐτῶν κινοῦνται πλέον αἱ μᾶζαι. «Ἡ

ἀνθρωπότης — γράφει που ὁ Rops — ἡ ὅποια ἐπίστευεν εἰς τὴν ἔλευσιν ἐνὸς Θεοῦ, θεωρεῖται μωρά, ἐνῷ τούναντίον λογίζεται ώς εὔφυής καὶ λογική μία ἀνθρωπότης, τῆς ὅποιας οἱ πόθοι συγκεντροῦνται εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἐνὸς αὐτοκινήτου ἢ ἐνὸς φωνογράφου». Εἰς τὸν κενὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ ἀναβιβάζονται τὰ εἴδωλα, ὁ χρυσοῦς μόσχος, τὸ κράτος, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεχνική, ἡ εἰμαρμένη, ἡ μαγεία, ἡ φύσις, ὁ ἔλεύθερος ἔρως. ^{ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ: ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΑΞΙΔΗΣ ΦΙΛΟΦΟΡΣΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΑΣ} «Η θρησκεία τοῦ πνεύματος ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν θρησκείαν τῆς σαρκός, τῆς ὅποιας τὸ δόγμα συνίσταται εἰς τὸ carpe diem. Οὕτω ἐβαρβαρώθη ἡ Εὐρώπη. Τὴν ἥγεσίαν εἰς τὴν κοινωνίαν κατέλαβεν τύπος ἀνθρώπου ξένου πρὸς τὸν πνευματικὸν πολιτισμόν. Καὶ καθ' ἄρα γράφει ὁ αὐτὸς Gasset, ὁ Εὐρωπαῖος ὁ ὅποιος ἥρχισε νὰ ἀρχῇ, εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πολύπλοκον ύφην τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ βάρβαρος καὶ αὐτὸ τοῦτο ἄγριος. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε μεγάλως ἡ τεχνικοποίησις τῆς ζωῆς διὰ τῆς μηχανῆς. Ἡ μηχανὴ κυβερνᾷ. Ἡτο φυσικὸν νὰ μεταβάλῃ τὸν ἀνθρώπον. Ὑπέταξεν αὐτὸν εἰς τὴν σιδηρᾶν της θέλησιν καὶ, δπως λέγει ὁ Valéry, μετέπλασεν αὐτὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσίν της. Κατέστρεψε τὸ ἀνθρώπινον ἐντὸς ἡμῶν καὶ μετέβαλε τὸν ἀνθρώπον εἰς ἀριθμόν. Δὲν ἀνέχεται γύρω της τὴν ψυχήν, χρησιμοποιεῖ τὸν ἀνθρώπον ώς ἀπλούν μέσον πρὸς τοὺς σκοπούς της. ³ Εξηφάνισεν οὕτω τὴν προσωπικότητα καὶ ἐμηχανοποίησε τὸν ψυχικὸν βίον. Συνήργησεν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νοῦ πρὸς καθαρῶς πρακτικούς σκοπούς μόνον καὶ προσήρμοσε τὸ πνεῦμα εἰς τὸ ὀφέλιμον, τὸ πρακτικῶς χρήσιμον. Οὕτω ἐξηφάνισε τὸ θυμικόν, τὸ συναίσθημα, τὸ μὴ δεκτικὸν λόγον. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι ἐθεοποιήθη ἡ μηχανή. ⁴ Αντικατέστησε τὸν Θεόν. «Ἡ μηχανὴ εἶναι ὁ θεός μας» ύψωθη ώς σύμβολον πίστεως μυριάδων ἀνθρώπων. Τὸ ἀποτέλεσμα δλων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀποδένωσις τοῦ νέου ἐκείνου ἀνθρώπινου τύπου ἀπὸ τὸν πνευματικὸν πολιτισμόν. Στερεῖται τῆς ίκανότητος δπως βιώσῃ τὰς ἀξίας του, δπως διεισδύσῃ εἰς τὸ νόημά του. ⁵ Εντεῦθεν ἡ ψυχικὴ πτωχεία, τὸ συναίσθημα τῆς ἀνεστιότητος καὶ ἡ ἐχθρότης πρὸς τὸν πολιτισμόν. ⁶ Άλλ' ὅταν ἡ ψυχὴ χάσῃ τὴν πατρίδα της, τὴν ὁργανικήν ἐπαφὴν πρὸς τὸ πνεῦμα, χάνεται

καὶ ἡ ζωὴ πᾶν νόημα. Ἐξ ἄλλου ἡ μονομερῆς προσκόλλησις εἰς μίαν μόνον πλευράν τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν οἰκονομικήν, προκαλεῖ τὴν κρίσιν, τὴν νόσον τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δποῖα συνίσταται εἰς τὴν ύπερτροφίαν ὥρισμένων ἀξιῶν αὐτοῦ εἰς βάρος τῶν ἄλλων καὶ εἰς τὴν ἐντεύθεν διάσπασιν τῆς ἐνότητός του. Πρὸ πάντων συνθλίβονται ὑπὸ τὸ κράτος τῆς μονομερείας αὐτῆς αἱ μεταφυσικαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἀξιαὶ, αἱ δποῖαι ἔξαγιάζουν τὸν πολιτισμὸν καὶ κινοῦν πρὸς πολιτιστικὰς δημιουργίας. Διότι τοὺς πολιτισμούς δημιουργοῦμεν αἱ μεγάλαι μεταφυσικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ συλλήψεις, εἶναι ἀπόρροιαι μεγάλων κοσμοθεωριῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀκαταληψία τῶν ἀξιῶν τούτων, ἡ ἄγνοιά των καὶ ἡ περιφρόνησις :

«Μορφαίνετε καὶ χαίρεσθε τὸν κόσμο τοῦτο.

Ψέμμα εἶναι τὸ κεῖ πέρα, ψέμμα ἡ ἀθανασία»,

διακηρύττει ἡ συλλογὴ τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὅμινων περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεός οὔτε λυτρωτής, μόνος δὲ ἀνθρωπος εἶναι λυτρωτής τοῦ ἑαυτοῦ του. Δύο χιλιάδων ἑτῶν χριστιανικὸν πνεῦμα, ἀνευ τοῦ δποίου ἀδύνατον νὰ νοηθῇ εὑρωπαϊκὸς πολιτισμός, ἀγνοεῖται καὶ προπηλακίζεται. Ὁ σκοπὸς εἶναι «ἡ ἔξαφάνισις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἀντικατάστασίς του ἀπὸ τὸν ἀνθρωπὸν». Ἄλλο δποίον τινα φαντάζονται τὸν «ἀνθρωπὸν» δεικνύει, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἐν μόνον παράδειγμα, ἡ «Mahagonni», τὸ δρᾶμα, τοῦ δποίου τὰ πρόσωπα ἐκήρυττον πρὸ τινῶν ἑτῶν ἀπὸ σκηνῆς τὴν ἀρχήν : «"Ἄσ γίνωμεν ζῶα. "Ἄσ ζήσωμεν ὡς κτήνη, γιατὶ δὲν εἴμεθα παρὰ κτήνη». Τὸ νέον τοῦτο εὐαγγέλιον εἶναι ἀπόρροια τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς προσωπικότητος, δπως καὶ τὰ δλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, τὰ δποῖα μετέβαλον τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς συμβιωτικὴν κοινότητα τερμιτῶν. Ἄλλο ἔξισου συνέπεια τοῦ μαρασμοῦ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς λατρείας τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν : «"Ο ἀληθής πολιτισμὸς δμως— γράφει κάπου ὁ Baudelaire— δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὸ φωταέριον οὔτε εἰς τὸν ἀτμόν, ἀλλ' εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν ἵχνῶν τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτῆματος». Διαφορετικὰ ρυθμίζονται δλα ἀπὸ τὸ ἀξι-

ωμα : propter vitam vitae perdere causas, δ ἀφανισμὸς τῶν θεμελίων τῆς ζωῆς χάριν τοῦ πόθου τῆς ζωῆς. Ὁ ἀκόρεστος αὐτὸς πόθος πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς, πρὸς τὰ βιολογικὰ ἀπλῶς περιεχόμενά της, ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτῆς τὸ ἀληθινόν της νόημα. Ἀπέβη κενή, χωρὶς φῶς, χωρὶς ἔλπιδα, χωρὶς ἀνατάσεις. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν συνηθάνθη ὁδύνηρὰ διεγένετο Nietzsche : «Τώρα ποὺ ἀπλώνεται πυκνὴ ἡ ὁμίχλη τοῦ δειλινοῦ, τὸ βῆμα τοῦ δδοιπόρου τρίζει. Ὅσο φθάνει τὸ μάτι του δὲν βλέπει παρὰ τὸ ἐρημικὸ πρόσωπο τῆς φύσεως». Τὸ λυκόφως τῶν θεῶν ἥρχισε νὰ ἔκτενεται ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ ὁρίζοντος.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΔΙΑΛΗΚΤΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΦΙΛΟΖΟΦΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΣ ΔΙΑΛΗΚΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΖΟΦΟΙΣ